

**ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ НЕОЗНАЧЕНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ В. ЛИСА «КРАЇНА ГІРКОЇ НІЖНОСТІ»)**

**LEXICAL MEANS OF EXPRESSION OF NON-EXPECTATIONS
IN UKRAINIAN LANGUAGE (ON THE BASIS OF THE NOVEL
“THE COUNTRY OF THE BRUTAL TENDERNESS” BY V. LYS)**

Тиха Л.Ю.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та іноземної лінгвістики
Луцького національного технічного університету*

У статті проаналізовано лексичний компонент категорії неозначеності. Охарактеризовано такі види лексичних одиниць для вираження неозначеності, як займенники, прислівники, їх словосполучення тощо. Визначено, що вказані лексеми можуть репрезентувати неозначену особу та її характеристики (вік, зовнішність), неозначені предмети, кількість, місце, відстань, час. На основі проведеного аналізу з'ясовано, що найпоширенішими лексемами, які виражають неозначеність, є займенники *хтось* (і *варіанти*), *щось*, *якийсь*, *десь*. Найменш продуктивні з них – ті, що виражають неозначену відстань.

Ключові слова: лексема, категорія неозначеності, неозначені займенники, прислівники, художній образ.

В статье проанализирован лексический компонент категории неопределенности. Кроме того, выделены и описаны такие виды лексических единиц, которые служат для выражения неопределенности, как местоимения, наречия, их словосочетания и др. В работе указано, что упомянутые лексемы представляют неопределенное лицо, его характеристики (возраст, внешность), неопределенные предметы, количество, место, время, расстояние. На основе анализа фактического материала определено, что наиболее часто встречаются местоимения, которые обозначают неопределенное лицо, предмет, их определение. Единично автор использует лексемы, репрезентирующие неопределенность расстояния.

Ключевые слова: лексема, категория неопределенности, неопределенные местоимения, наречия, художественный образ.

The article analyzes the lexical component of the category of insignificance. The following types of lexical units are described for the expression of insignificance, such as pronouns, adverbs, word combinations, etc. It is determined that the indicated tokens may represent an undefined person and its characteristics (age, appearance), undefined subjects, number, place, distance, time. On the basis of the analysis, it was discovered that the most common lexemes for expressing insignificance are pronouns of someone (and variants), something, some and somewhere. The least productive of them are those that express an undefined distance.

Key words: token, category of insignificance, indeterminate pronouns, adverbs, artistic image.

Постановка проблеми. Проблема визначення категорії неозначеності не нова, її опису приділяли увагу як українські (Р. Вихованець, К. Городенська, О. Межов та інші), так і зарубіжні вчені (Н. Арутюнова, А. Норен, Т. Фернальд). Проте вияви неозначеності на різних мовних рівнях і в різних семантичних значеннях потребують ґрунтовного аналізу й комплексного підходу. З огляду на відсутність такого дослідження вважаємо, що порушена в нашій роботі тема актуальна, а проза волинського журналіста та відомого українського письменника Володимира Лиса якнайкраще підходить як джерельна база для аналізу різних виявів неозначеності в українській мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія неозначеності частково описана в працях таких українських учених, як К. Городенська, О. Межов (аналіз неозначено-кількісних компонентів, що представляють категорію неозначеності), В. Лабетова (аналіз категорії неозна-

ченості стосовно теорії референції, вираження категорії неозначеності через прономіналізовані мовні одиниці), І. Поляк (структурна й семантична характеристика категорії неозначеності).

Постановка завдання. Неозначеність як граматична категорія неодноразово описана в науковій лінгвістичній літературі, проте вияви неозначеності у творчості Володимира Лиса не були об'єктом спеціального дослідження, що й зумовило мету нашої праці. Відповідно до мети визначене й завдання статті: виявити й проаналізувати лексичну будову мовних одиниць, що репрезентують категорію неозначеності.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу фактичного матеріалу можна з упевненістю сказати, що категорія неозначеності є досить розгалуженою як у семантичному, так і в граматичному плані. Граматично це – слова, словосполучення, інколи речення. Що стосується лексичного значення слів – виразників неозначеності, то це

назви осіб, об'єкти дійсності, предмети дійсності, неозначена кількість, неозначена ознака.

Однією з найбільш поширених лексем, що репрезентують неозначеність, є вказівка на особу. Найчастіше формальними виразниками такого виду неозначеності є неозначені займенники. Найактивніше вживаним в авторському тексті є займенник **хтось**. Письменник, зважаючи на широкий спектр семантики цього слова, вводить його для вираження внутрішнього стану персонажа. Найчастіше так виражається тривога, невпевненість, страх: «**Хтось** підказав за її спиною цю думку» [3, с. 62], «А **хтось** невидимий піднімав її над підлогою» [3, с. 112]; «**Хтось** мовби підказав ці слова» [3, с. 33], «**Хтось** наче звелів – аякже, поїхати!» [3, с. 41]. Також В. Лис уживає займенникову одиницю й для називання конкретної особи, хоч і невизначеної: «**хтось** кликав якогось Митю вечеряти» [3, с. 42], « – Там... Там **хтось** є» [3, с. 139], «А потім **хтось** вилив туди чайник, а може, й відро окропу» [3, с. 148], «**Хтось** вийшов з посадки і поволі став наближатися до них» [3, с. 157], «Тому прошу, як зайде **хтось** незнайомий, підозрілий, повідомити нас» [3, с. 252]. Не менш активним виявився й займенник **якийсь (якась)**. Він не субстантивований у тексті, а є означенням до іменника на позначення особи: «Певно, **якась** родичка...» [3, с. 12], «Мама Даза розказувала, що колись в її дитинстві, у війну, **якась** чужа бабуся... змушувала пити таку густу полинову воду...» [3, с. 158], «Віталія пригадала: там сидів **якийсь** чоловік» [3, с. 182], «...пішла на Майдан і там запала на **якогось** чувака...» [3, с. 192]. Поодинокими прикладами представлені займенники **дехто (декотрий)**: «**Декотрі** з перехожих теж оглядалися, інші здивовано дивилися, оминаючи» [3, с. 27]; **будь-хто**: «На їх місці могла бути й інша дівчинка, **будь-хто**» [3, с. 242].

Цікавим є те, що одні й ті самі займенники в різних контекстах виражають або так звану повну, або часткову неозначеність. Повна неозначеність – це суб'єкт, певна сутність, яка зовсім невідома й для самого персонажа твору («Уже на вулиці, коли пройшла трохи й хотіла вертатися назад, почувла, що за її спиною **хтось** біжить» [3, с. 75], «Водночас **хтось** наче стиснув її» [3, с. 79]), а часткова неозначеність – це не до кінця визначена означеність (авт. – Л. Т.): «Якщо **хтось** би з тих, які пішли геть, озирнувся... хоча б Емір» [3, с. 24].

Крім наведених займенників, неозначеність у текстах В. Лис передає й іншими лексемами. Зокрема, займенниками **той, інший** («Я вже **інший**. – Зате я **не інша**» [3, с. 172], «Шептав наче

хтось за неї. Відтепер вона була **зовсім іншою. Зовсім іншою**» [3, с. 98], «Зорі були далеко. Вони були з **іншого** світу» [3, с. 98]) тощо, які автор уживає для характеристики персонажів, найпевніше, внутрішньої.

Ще цікавим варіантом для репрезентації неозначеності видається таке поєднання слів: «Маминою версією про те, що **невідомо хто** приніс її, маленьку, в дитбудинок, що вона, можливо, була донькою якоїсь прохачки з голодного сходу України, котра залишила дитину в Луцьку» [3, с. 33], «Поволі, а тоді побігла, підштовхнута **невідомо ким**» [3, с. 159], «Даза знову заплакала, але вже тихо, шкодуючи себе й... І **невідомо кого**, що наче стояв за її спиною» [3, с. 106].

Наступну групу лексем, що репрезентують неозначеність у тексті художнього твору, представляє займенник **щось** і його варіанти. Він указує як на конкретний предмет, так і на абстрактне поняття, внутрішній стан персонажа, а в окремих випадках – і на особу. Найчастіше вказане займенникове слово вживається як указівка на конкретний предмет («Медсестра полізла в шухляду стола й **щось** дістала» [3, с. 137], «Після шумливих випроваджень гостей Віталія почувла, як **щось** мовби шкребе у двері» [3, с. 53]) або містить абстрактне поняття, що вказує на переживання персонажа, роздуми. Інколи такі займенники підсилюються відповідними прикметниками чи дієприкметниками: «**Щось** би знайшла сказати, особливе» [3, с. 34], «**Щось** особливе було в її інтонації при останніх словах» [3, с. 62], «Написала **щось** про школу, зимові канікули» [3, с. 45], «**Щось** вона тоді налепетала, про якусь пропозицію, її пропозицію на класних зборах, яку не підтримала Ліна» [3, с. 42], «Від того, що насправді з мамою, від її запитань до цих двох найрідніших їй людей, до яких вона відчуває **щось таке, непоясниме**, наче любов перемішалася з ворожістю, образою за те, чого не знала досі, те, що в неї на душі, не можна загасити, прикрити жодними словами» [3, с. 35], «Коли Віта зрозуміла, що таки напише йому, Едику-Еміру, зі страху, що скував її тіло, з дивного заціпеніння, з польоту в ніч, безодню, що раптом розверзлася перед нею, і ще з... **чогось незрозумілого, непоясного**, тихого, як бренькіт чиеїс гітари, який вона чує, коли виходить вечорами на балкон...» [3, с. 42], «Тримала за маленьку ручку світ суконь і кохточок і **чогось не пригаданого** Настунею, а небо все одно пригорнуло їх, коли ступили за поріг лікарні, весняне, хоч і весняне» [3, с. 49], «Від нього лишився з Вітою легкий запах чоловічого поту, начеб трохи підсмаженого волосся

й **чогось схожого** на кору чи деревну стружку» [3, с. 63], «На неї накочується густа гаряча хвиля. Але не сорому і злості. **Чогось зовсім іншого, чому немає назви**» [3, с. 69].

Займенник **дещо** також є одним із формальних показників вираження неозначеності в авторському тексті, хоч і вживається нечасто: «Я **дещо** привезла» [3, с. 31], «**Дещо** теж сонне» [3, с. 31].

Вказівка на неозначену кількість також представлена здебільшого неозначеними займенниками («Не стояти ж **хтозна-скільки** біля каси на вокзалі» [3, с. 278], «**Кілька тижнів тому** – неповний місяць – вона дізналася про страшний діагноз» [3, с. 83], «Ступила **кілька** кроків, спинилася» [3, с. 90], «...геть усе розкажу, **що за два роки, чи кілька там**, назбиралося» [3, с. 100]), інколи іншими лексемами, зокрема конкретними числівниками, проте зі словами, які вказують на неточно визначену кількість. Автор таким чином розповідає про вік персонажів або часовий проміжок між подіями: «**За неповні сім років** до основних подій, які будуть описані тут, у луцькій квартирі, де жили тоді Олеся з мамою Вітою, вранці пролунав дзвінок у двері» [3, с. 11], «...геть усе розкажу, **що за два роки, чи кілька там**, назбиралося» [3, с. 100], «**Ще два-три роки** – й розквітнеш, як пишний бутон» [3, с. 107], «Через **тижнів два** вона здивовано помітила...» [3, с. 110], «**Десь через тиждень-два** я просто відправлюся додому. Ну, нехай через місяць» [3, с. 118], «Згадала, як **десь тиждень тому** побачила над селом останніх лелек...» [3, с. 255].

В. Лис – майстер розгортання художніх образів. Письменник прості метафори, порівняння тощо перетворює на великі «полотна» шляхом нанизання однотипних або різнотипних тропів. Не зраджує він своїй традиції й у разі із засобами для вираження неозначеності. Ось, наприклад, як описує вік людини: «[жінка] На вигляд **не більше шістдесяти**. Середнього зросту, ні, **трохи вище середнього**, худорлява, волосся **майже все сиве**, але на обличчі **зморшок не багато**. **Мабуть**, такі **років шістдесят**. Ну, може, **трохи більше**, потім проясниться, хоча навіщо?» [3, с. 13], «Як тобі сказати... Спочатку дуже щасливе. **Десь років до десяти**. **Ні, трохи менше**» [3, с. 77].

Неозначені займенники в аналізованому творі вказують і на інші кількісні характеристики (гроші, речі, інформацію тощо): «Оскільки зарплата медсестри була **невелика**, мама підрядилася дітям заможних батьків <...> робити вдома уколи...» [3, с. 20], «І грошей у касі виявилось **мало**» [3, с. 123], «Людка знала про неї **надто багато**» [3, с. 87].

Лексичним виявом неозначеності в авторському тексті є й модальне слово **майже** в поєднанні з конкретним числівником або прислівником: «Було **майже чотирнадцять** [років]» [3, с. 23], «Провела долонею по шкільній формі. **Майже чисто**» [3, с. 24], «Після **майже річної** коловерті – переїзд до Києва...» [3, с. 316].

Категорія неозначеності активна й у визначенні часових характеристик. Найчастіше в таких структурах неозначеність передається за допомогою відповідних прислівників. Прислівник **колись** досить активний у мовних структурах: «На місці цієї площі **колись** був міський сад... **Тоді** тут справді був міський сад» [3, с. 32], «Щось я **колись** зробила не так» [3, с. 168]. Як справжній майстер художнього слова, Володимир Лис на основі одного неозначеного прислівника розгортає цілу картину життя, переживань героя: «Ти теж **колись** жила в Луцьку» [3, с. 32], «– Бабуся **колись** працювала на Волині» [3, с. 32], «– **Колись, тобто якось**, я тобі розповім про це...» [3, с. 32], «Вона вмовкає. Подвійне «колись» танцює довкола Олесі й висіває ще одну загадку. Якщо бабуся **колись, бозна-коли**, працювала тут, у цих краях, то тут могла народитися і її, Олесина, мама. Не так, як вона знала. Не за версією мами. Маминою версією про те, що невідомо хто приніс її, маленьку, в дитбудинок, що вона, можливо, була донькою якоїсь прохачки з голодного сходу України, котра залишила дитину в Луцьку» [3, с. 33]. Інші неозначені прислівники також створюють стан невизначеності, невідомості. Це такі, наприклад, як **незабаром**: «Ти ростеш, Вітусю. **Незабаром** станеш підлітком» [3, с. 20], «Щось наче продзеленчало в повітрі, на пустирі, де **незабаром** виростуть нові будинки» [3, с. 23], «**Незабаром** мати тих дівчат теж загинула» [3, с. 246]; **іноді** (*варіант – розм. часом*): «...ночами **іноді** чулися жахливі крики, що долинали з пустирища за їхнім п'ятиповерховим будинком» [3, с. 22], «**Іноді** виникали думки розповісти геть про все мамі...» [3, с. 41]. «...Ніна <...> **часом** дзвонить на їхній медсестринський пост» [3, с. 99], «Вона **часом** іронічно щось бурчала у відповідь» [3, с. 229]; **потім**: «Щось нове проклонулося того ранку... що – Даза зрозуміє **потім**» [3, с. 109].

Невизначеність часу автор формулює й за допомогою словосполучення **займенник якийсь + іменник час (момент)**, наприклад: «Вони **якийсь час** завмерли одна проти одної» [3, с. 132], «У **якийсь момент** відкрила, що їй подобається вертатися» [3, с. 303].

Аналіз фактичного матеріалу показав, що неозначені явища (час, відстань, місце тощо) можна передавати словами із цілком конкретним значен-

ням: «...їй треба встигнути до **того часу, коли, можливо, не зможе звестися на ноги, а може, й буде паралізована болем воля...**» [3, с. 99].

Указує на невизначений час і прислівник **недавно**: «Ще **недавно** вона казала ніжно – любик» [3, с. 41]; **давно** («Ти **давно** була в Луцьку? – Трохи **давно**» [3, с. 221]), а також **довго** (обов'язково з підсилювальною часткою *так*): «Чого ви були **так довго** не разом?» [3, с. 142], «Проте мовчання тривало **так довго**, що третім повноправним учасником їхньої зустрічі стала тітка Тиша» [3, с. 181].

Неозначеність виявляється й у характеристиці відстані: «У дитбудинку **кілометрів за сто від Києва...**» [3, с. 96], «Зорі були **далеко**» [3, с. 98].

Категорія неозначеності в характеристиці місця в повісті виявляється здебільшого через уживання прислівників неозначеності, неозначеність можуть передавати й інші прислівники, зокрема заперечні («Виріс **наче з нікуди**, постав перед Вітою...» [3, с. 22], «Тимур виник несподівано, **мовби нізвідки**» [3, с. 272]), а також лексеми інших класів. Активно вживаними є прислівники **десь** («Сісти **десь** у куточку й подивитися» [3, с. 25], «Я колись казала, що думати треба на ходу. **Десь** це читала. А, може, й сама вигадала» [3, с. 74], «**Десь** вона чула ці слова, що фразу...» [3, с. 75]); **кудись** («Прагне **кудись** утекти...» [3, с. 33], «Даза показує **кудись** рукою» [3, с. 135], «Клас, а за ним і цілий світ **кудись** попливли» [3, с. 153]); **звідкись** («Він з'явився **звідкись**, вилетів, може, з її чорного піднебіння» [3, с. 40], «**Звідкись** долинав дівчачий сміх» [3, с. 42]), інколи ще й з підсиленням: «Із гнізд злітали лелеки, над обрієм тягнувся **невідомо звідки дим**» [3, с. 51].

Інколи прислівники підсилені так званими словами-конкретизаторами, що, проте, на загальне значення неозначеності в контексті не впливає:

«Вони справді їхали в село проводити відпустку, а донька – канікули **кудись туди**, на Поділля, Вінниччину, звідки була Людчина мама, продавець крамниці «Сто дрібниць» [3, с. 40], «Через місяць їх вантажили в «теплушки», вивозили **кудись на схід...**» [3, с. 154], «Едик перебував **десь далеко у Росії**» [3, с. 46], «І тут Віта розуміє: найбільше їй шкода маму, маму Дазу, котра **десь там**, у Києві, думає, що донька на канікулах у подруги, маму, яку так підло обдурила» [3, с. 51], «Ряди зеків у чорних і смугастих робах... **десь там** вже вишикувалися й очікують, що вони пройдуть через той страшний стрій» [3, с. 61], «...сама з провінції, **десь із Західної**, з Луцька, чи що» [3, с. 198].

Проте прислівники неозначеності виражають не тільки місце як вияв конкретної локації, а й як стан душі, переживання, інколи – вік та інші характеристики людини: «**Десь всередині** її тіла народжувалися конвульсії» [3, с. 72], «Дорікала доньці, а знала, що собі. За літа, що **кудись поділися** і не вернеш» [3, с. 54], «Намагалася вгадати, що скаже, та слова **кудись** ховалися, втікали, й вона чула голос...» [3, с. 63].

Висновки. Отже, на основі проведеного дослідження можна з упевненістю стверджувати, що неозначеність в українській мові має різні вияви: нечітко визначені, неточно окреслені предмети, кількість, місце, час та інші характеристики. Лексично це виражається здебільшого за допомогою неозначених займенників і прислівників. Проте категорія неозначеності в українській мові репрезентується й іншими мовними одиницями із цілком конкретним значенням.

Зважаючи на те, що окремий художній твір не може дати повної інформації про різні засоби вираження категорії неозначеності, вважаємо необхідними подальші дослідження в цьому напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лабетова В. Потенціал прономіналізованих мовних одиниць у вираженні категорії неозначеності/неозначеності. Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНТУ ім. Г.С. Сковороди. 2018. Вип. 48. С. 114–119.
2. Лабетова В. Референційна інтерпретація категорії означеності/неозначеності в українській мові. Одеський лінгвістичний вісник. Спецвипуск. 2017. С. 115–118.
3. Лис В. Країна гіркої ніжності. Роман. Харків, 2015. 368 с.
4. Поляк І. Структурно-семантична організація категорії неозначеності. Лінгвістичні студії. 2018. Вип. 35. С. 47–51.
5. Хохрякова І. Засоби репрезентації та внутрішнє семантичне розгалуження неозначеності в сучасній українській мові (на матеріалі творів Л. Дереша). Молодий вчений. 2016. № 3(30). С. 554–557.